

Conditional Conjugation and Its Form Used in Diyarbakir Dialect

Münir ERTEN¹

¹Ziya Gokalp Education Faculty, Dicle university, Turkey

Corresponding Author: ertenmunir@gmail.com

35

Received 16 October 2022
Revised 11 December 2022
Accepted 15 December 2022
Publishing 31 December 2022

Abstract

Purpose – To determine the usage forms of the conditional conjugation in Turkey Turkish dialects.

Design/methodology/approach – In Diyarbakir dialect, the verb conjugations of present tense, such as request and command are different and unique when compared to other dialects; so the conditional conjugation is the same.

Findings – Today, although we do the conditional conjugation with the suffix -mAll in general, there are forms those we use other than this. We also use them in our dialects. The most preferred form in Diyarbakir dialect is the one consisting from the demand conjugation with the word “*gerek*”.

Originality/value – This topic has never been addressed before. Evaluating our findings with this approach was important in terms of guiding future studies in this area.

Keywords Diyarbakir Dialect, “*gerek*”, condition conjugation, request conjugation, possessive verbal noun.

Geliş 16 Ekim 2022
Revizyon 11 Aralık 2022
Kabul 15 Aralık 2022
Yayım 31 Aralık 2022

Gereklik Çekimi ve Diyarbakir Ağzında Kullanılan Şekli

Oz

Amaç – Türkiye Türkçesi ağızlarında gereklik çekimini kullanım biçimlerini belirlemek.

Tasarım/metodoloji/yaklaşım – Diyarbakir ağzında şimdiki zaman, istek ve emir gibi fiil çekimleri diğer ağızlara göre farklı ve özgündür; gereklik çekimi de böyledir.

Bulgular – Bugün gereklik çekimini genel olarak -mAll ekiyle yapıyorsak da bunun dışında da kullandığımız şekiller var. Bunları ağızlarımızda da kullanıyoruz. Diyarbakir ağzında daha çok tercih edilen şekil, *gerek* kelimesi ile istek çekimli fiilden oluşan şekildir.

Özgünlük/değer – Şimdiye kadar bu konu hiç işlenmemiştir. Bu yaklaşımla, tespit ettiğimiz bulguları değerlendirmek daha sonra bu alanda yapılacak çalışmalara yol gösterici olması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler Diyarbakir Ağzı, gerek, şart çekimli fiil, istek çekimli fiil, iyelikli fiil ismi.

Turkish Journal of
Qualitative Research
Vol. 2 No. 2, 2022
pp. 35-41
© My Publishing

Extended Abstract**Introduction**

Condition is a conjugation form that indicates the intended action or the verb which is necessary. The conditional conjugation made with the -mAll suffix is a form of conjugation that emerged later. This suffix is stereotyped by the combination of the deverbial noun suffix “-mA” and the denominative noun suffix “+II”. The suffix is accounted of vowel harmony. The suffix "-mAll" has also been used as a participle suffix in historical dialects. As a matter of fact, today in Azerbaijani Turkish, it is still used as a future tense participle suffix. In our regional dialects, for example, in Elaziğ Dialect, it is in a form of "verbal root or body + deverbial noun -MA + lazım". In Keban Baskil and Ağın Region Dialects, it is made with the words "Gerek and lazım". The –mAll suffix is not widely used.

Method

In this research, the screening model, that is one of the scientific research methods, was used. In the screening model, it is aimed to be described a past or a present situation as it is. Comparisons were made using the sentences taken from dialect studies which involve conditional conjugations. In the study, 11 publications on this subject were extensively scanned.

Discussion and Conclusion

When it comes to the analysis of the sentences in which the word “*gerek*” is used, in order to express the judgment as necessity, the sentences in which the noun “*gerek*” is used as predicate should be considered as noun sentences and analyzed accordingly.

$$\frac{Bu\ g\u{u}n\ burada\ \underline{\underline{\u00e7al\u0131\u015famam\ gerek.}}}{Z.T.\quad Y.T.\quad Y.}$$

$$\frac{Bu\ g\u{u}n\ burada\ \underline{\underline{\u00e7al\u0131\u015famam}}\ \underline{\underline{gerek(tir).}}}{\u00d0.\quad Y.}$$

In the first example, “*\u00e7al\u0131\u015famam gerek*” is regarded as a pattern used for the conditional conjugation, so it is accepted as a predicate and the elements of the sentence are separated accordingly.

In the second example, since the gerundial verb “*\u00e7al\u0131\u015fma*” constitutes a gerund group with the adverb “*bu g\u{u}n*” and the place-direction object “*burada*”, the word group integrity is not broken and it is separated as being the subject of the sentence. The correct analyse of the sentence should be like this.

1. Giriş

Gereklilik, tasarlanan hareketin veya fiilin gerekli olduğunu bildiren bir çekim şeklidir. -mAll eki ile yapılan gereklik çekimi sonradan ortaya çıkan bir çekim şeklidir. Bu ek, “-mA” fiilden isim yapım eki ile “+II” isimden isim yapım ekinin birleşmesi ile kalıplaşmıştır. Ek ünlü uyumuna girer. “-mAll” eki, tarihî lehçelerde bir sıfat-fiil eki olarak da kullanılmıştır. Nitekim bugün Azerbaycan Türkçesinde, gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak hâlâ kullanılmaktadır: görmeli yer görülecek yer, görmeye değer yer, okumalı kitap okunacak, okumaya değer kitap... gibi.

Bölge ağızlarımızda örneğin Elazığ Ağzı’nda “*fiil kök veya gövdesi + fiil ismi –MA + lazım şeklindedir: bahmam lazım, vermez lazım, gelmeleri lazım...*” (Buran, 2003:162).

Keban Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları’nda “*Gerek ve lazım*” kelimeleri ile yapılır. –mAll ekinin kullanımı yaygın değildir: “*gétmem lazım, yapmam gerek...*” (Buran, 1997: 68).

Urfa Ağzı’nda –mAll eki ile yapılır. “*Bu ekin örnekleri metinlerimizde yoktur. Yaptığımız soruşturmalar sonucunda çekimin şöyle olduğunu tespit ettik: görmeliyim, oğumalıyım...*” (Özçelik, 1997: 105).

Erzurum İli Ağızları’nda “*Bölgemiz ağızlarında gereklik kipi genel olarak fiil kök veya gövdesi + -MA + iyelik eki + gerek/lazım kuruluşu ile yapılır: almam lazım oğuması gerek, éle démez lazım...*” şeklindedir. (Gemalmaz, 1995: 370)

2. Yöntem

Araştırmada bilimsel araştırma metotlarından tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde geçmişte ya da günümüzde mevcut olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlamaktadır (Karasar, 1986).

1.1. Örneklem

Ağız çalışmalarından alınmış gereklik çekimli cümleler kullanılarak karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmada bu konuya ilişkin yapılan 11 yayın geniş olarak taranmıştır.

3. Bulgular

Türkiye Türkçesinde mecburiyet, dilek, istek, tahmin, varsayım, nasihat, tavsiye, uyarı, kızgınlık, tereddüt, alay, kesinlik, hayret, emir, açıklama, şart, telkin... işlevleriyle de kullanılan gereklik çekimi, standart Türkçemizde farklı şekillerde yapılabilmektedir. Bunları aşağıda sırasıyla vereceğiz.

3.1. Fiil + (-mAll) + Kişi eki

Gereklik çekimi, fiil kök ve gövdelerinin üzerine “-mAll” eki ve kişi eki getirilerek yapılır. Ancak soru ve olumsuz soru şekillerinde, 3. çoğul kişi çekimi dışında, soru eki kişi ekinden önce gelir. Bu yönüyle gerekliğin soru ve olumsuz soru şekilleri istek ve şart çekimlerinden farklıdır. Bu çekim şekli aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Gereklilik çekim eki

Olumlu	Olumsuz	Soru	Olumsuz soru
biçmeliyim	atmamalıyım	bitirmeli miyim?	satmamalı mıyım?
biçmelisin	atmamalısın	bitirmeli misin?	satmamalı mısın?
biçmeli	atmamalı	bitirmeli mi?	satmamalı mı?
biçmeliyiz	atmamalıyız	bitirmeli miyiz?	satmamalı mıyız?
biçmelisiniz	atmamalısınız	bitirmeli misiniz?	satmamalı mısınız?
biçmeliler	atmamalılar	bitirmeliler mi?	satmamalılar mı?

Bu kullanılış şekli yazı dili için en geçerli olanıdır.

“-mAll” ekinin gereklik şekli için kullanılmaya başlanmasından önce gereklik için “*gerek*” kelimesinin kullanıldığı şekiller vardı. Bu şekiller şunlardı:

3.2. Fiil İsmi + İyelik + *gerek*

-mA’lı fiil ismine iyelik eki ve *gerek* kelimesi eklenerek yapılıır:

Tablo 2. İyelik eki ve *gerek* kelimesi

okumam gerek,	gelmen gerek,	gitmesi gerek,
çalışmamız gerek,	düşünmeniz gerek,	vermeleri gerek,
okumuş olmam gerek,	aramış olman gerek,	silmiş olması gerek,
atmış olmanız gerek,	itmiş olmanız gerek,	almış olmaları gerek.

3.3. Fiil + (-sA) + kişi eki + *gerek*

“*gerek*” kelimesinin fiilin şart çekimli hâli üzerine getirilerek yapılan bir gereklik çekimi şeklindedir:

Tablo 3. Şart çekimli fiil ve “*gerek*”

okusam gerek "okumalıyım",	okusan gerek,	okusa gerek,
okusak gerek "okumalıyız",	okusanız gerek,	okusalar gerek

3.4. *Gerek* + Fiil + İstek

“*gerek*” kelimesinden sonra istek çekimli bir fiil getirilerek yapılan bir gereklik çekimidir:

Gerek gideyim, gerek okuyasınız, gerek anlayalar. (Özçelik & Erten, 2011: 150-151)

Diyarbakır ağzında diğer gereklik şekilleri de görülmekle beraber kullanılan en yaygın şekil budur: gerek gidim (gerek gideyim), gerek gelesen (gerek gelesin), gerek söyleye (gerek söyleye), gerek ohiyah (gerek okuyalım), gerek véresiz (gerek veresiniz), gerek çalışmalar (gerek çalışalar). “*Her sene gerek gideyim*” (Erten, 1994: 108, 32-110). Bu gereklik çekim şekli Azerbaycan Türkçesinde de kullanılan üç gereklik çekiminden biridir.

Diyarbakır ağzında birinci tekil kişi çekiminde istek eki -AyIm yerine bazen eski istek birinci tekil kişi eki olan -Am getirilir ve ünlü değişimine uğrayarak -Im de olur: gerek alım (almalıyım), gerek gidim (gitmeliyim), gerek görüm (görmeliyim)... gibi.

3.5. *Gerek* + Fiil + Emir

Bu gereklik çekimine Eski Anadolu Türkçesi’nde rastlıyoruz. “*gerek*” kelimesinden sonra emir çekimli bir fiil getirilerek yapılan bir gereklik çekimidir: “*gerek sen yaş yerine ağlağıl kan*” (Mansuroğlu, 1956: 7)

4. Tartışma ve Sonuç

Bu tür cümlelerin çözümüne (tahliline) gelince, yargıyı gereklik şeklinde ifade etmek üzere “*gerek*” isminin yüklendiği cümleler isim cümlesi sayılmalı ve buna göre çözümlenmelidir (Erten, 2018: 116).

<u>Bu gün</u>	<u>burada</u>	<u>çalışmam</u>	<u>gerek.</u>
Z.T.	Y.T.		Y.
<u>Bu gün</u>	<u>burada</u>	<u>çalışmam</u>	<u>gerek(tir).</u>
	Ö.		Y.

İlk örnekte, çalışmam gerek gereklik çekimi için kullanılan bir kalıp olarak düşünüldüğü için yüklem olarak kabul edilmiş ve cümlenin ögeleri buna göre ayrılmıştır.

İkinci örnekte ise çalışma fiilimsisi bugün zarfı ve burada yer- yön tümleci ile bir fiilimsi grubu oluşturduğu için kelime grubu bütünlüğü bozulmamış ve cümlenin öznesi olarak ayrılmıştır. Cümlenin doğru çözümü böyle olmalıdır. Aşağıdaki örnekte de durum aynıdır.

$$\frac{\text{Bu kitabı}}{N.} \quad \frac{\text{okumam gerek(tir).}}{Y.}$$

$$\frac{\text{Bu kitabı okumam}}{Ö.} \quad \frac{\text{gerek(tir).}}{Y.}$$

Gerek kelimesinin kullanıldığı diğer gereklik şekilleri için de gerek tek başına yüklem olmalıdır diye düşünüyoruz:

Fiil + Şart Gerek şeklindeki gereklik ifadeli cümleler, şart çekimli fiil ile gerek kelimesini sanki gereklik çekimli bir fiil gibi düşünülerek genellikle ögelerine aşağıdaki gibi ayrılmaktadır. Yani tek yargılı bir cümle sayılmaktadır:

$$\frac{\text{Diyarbakır'a}}{Y.T.} \quad \frac{\text{gelseniz gerek(tir).}}{Y.}$$

Hâlbuki böyle cümlelerde yargıyı gerek ismi taşımakta, diğer şart çekimli yan yargı ise özne görevinde kullanılmaktadır:

$$\frac{\text{Diyarbakır'a gelseniz}}{Ö.} \quad \frac{\text{gerek(tir).}}{Y.}$$

Şart çekimli Yan yargıyı da ögelerine ayıralım:

$$\frac{\text{Diyarbakır'a}}{Y.T} \quad \frac{\text{gelseniz}}{Y.}$$

Gerek + Fiil + İstek/ Fiil + İstek Gerek şeklindeki gereklik ifadeli cümlelerde de durum aynıdır. Yargıyı gerek ismi üstlenmekte, diğer istek çekimli yan yargı ise özne görevinde kullanılmaktadır:

$$\frac{\text{Urfa'ya}}{Y.T} \quad \frac{\text{gideyim gerek(tir).}}{Y.}$$

$$\frac{\text{Urfa'ya gideyim}}{Ö.} \quad \frac{\text{gerek(tir)./(Gerek Urfa'ya gideyim.)}}{Y.}$$

+mAll ekli gereklik çekimli fiillerin dışında gereklik ifadesi için kullanılan bu üç şekilde, gerek ismi İ- fiili ile yüklemleşerek yargıyı üstlendiği için yalnızca gerek(tir) ismini yüklem olarak alıp yükleme sorular sorarak diğer ögeleri bulmak ve cümle tahlilini buna göre yapmak daha doğrudur diye düşünüyoruz.

Örnekleri gereğinden fazla çoğaltmadan edebî eserlerimizden aldığımız bazı cümleleri ögelerine ayıracağız. Cümlelerin ikinci ayrılışı, doğru olması gerektiğini söylediğimiz ögelerine ayrılış şeklidir:

$$\frac{\text{Yorgun biri}}{Ö.} \quad \frac{\text{uzlet gibi}}{Z.T.} \quad \frac{\text{yalnız}}{Z.T.} \quad \frac{\text{yaşamakta(dır)}}{Y.} \quad (\text{Çamlıbel, 1969: 131}).$$

$$\frac{\text{Yorgun biri}}{Ö.} \quad \frac{\text{uzlet gibi yalnız yaşamakta(dır)}}{Y.} \quad (\text{Çamlıbel, 1969: 131}).$$

Yüklemi oluşturan yaşamak yüklemli isim fiil Gurubunu tahlil edelim:

$$\frac{\text{uzlet gibi}}{Z.T.} \frac{\text{yalnız}}{Z.T.} \frac{\text{yaşamak}}{Y.}$$

$$\frac{\text{Son cenkten arta kalmış bir adsız olsa}}{\text{Ö.}} \frac{\text{gerek}}{Y.} \text{ (Çamlıbel, 1969: 67).}$$

Bu cümlede özneyi oluşturan şart çekimli son cenkten arta kalmış bir adsız ol- birleşik fiilinin isim kısmı bir sıfat tamlamasıdır. Bu sıfat tamlamasını tahlil edelim: Son cenkten arta kalmış tamlayan, bir adsız tamlanan; bir adsız sıfat tamlamasının bir sıfatı tamlayan, adsız isim kısmı tamlanandır. Son cenkten arta kalmış: Sıfat- fiil grubu; son cenkten yön tümleci, arta kalmış yüklem; son cenk sıfat tamlaması; son sıfat tamlayan, cenk isim kısmı tamlanan.

$$\frac{\text{Kadın}}{\text{Ö.}} \frac{\text{altın miktarını da}}{N.} \frac{\text{yanlış}}{Z.T.} \frac{\text{hatırlamaktadır}}{Y.} \text{ (Karay GH ve YADV: 226).}$$

Genelde ayrılan şekil üstteki gibi ama fiilimsi grubu bütünlüğü düşünüldüğünde alttaki gibi ayırmak gerekiyor.

$$\frac{\text{Kadın}}{\text{Ö.}} \frac{\text{altın miktarını da yanlış hatırlamaktadır.}}{Y.}$$

Fiilimsi grubunun öğelerine ayrılışı:

$$\frac{\text{altın miktarını da}}{N.} \frac{\text{yanlış}}{Z.T.} \frac{\text{hatırlamak}}{Y.} : \text{İsim fiil grubu}$$

$$\frac{\text{Bunun için}}{Z.T.} \frac{\text{her sabah}}{Z.T.} \frac{\text{on kilometre}}{Z.T.} \frac{\text{koşmak gerek}}{Y.}$$

$$\frac{\text{Bunun için her sabah on kilometre koşmak}}{\text{Ö.}} \frac{\text{gerek.}}{Y.}$$

Cümlelerin öznesini oluşturan fiilimsi grubunun öğelerine ayrılışı:

$$\frac{\text{Bunun için}}{Z.T.} \frac{\text{her sabah}}{Z.T.} \frac{\text{on kilometre}}{Z.T.} \frac{\text{koşmak}}{Y.} : \text{İsim – fiil grubu}$$

Kaynaklar

- Çamlıbel Faruk Nafiz (1969). *Han Duvarları*. Devlet Kitapları. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul.
- Buran, Ahmet (1997). *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 669, Ankara.
- Buran, Ahmet, Şerife Oğraş (2003). *Elazığ İli Ağzları*, Elazığ Valiliği Elazığ Kültür Kurultayı.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1995). *Erzurum İli Ağzları* (İnceleme, Metinler, Sözlük ve Dizinler), 1. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları: 588, Ankara.
- Erten, Münür (1994). *Diyarbakır Ağzı* (İnceleme, Metinler, Sözlük) Türk Dil Kurumu Yayınları: 556, Ankara.
- Erten, Münür (2018). *Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi ve Cümle Çözümlemeleri*. Diyarbakır.

Erten, Münür, “Kip De İfade Eden Fiil+mAktA, Fiil+mAdA Şimdiki Zaman) ve Fiil+mA+İyelik Gerek, Fiil+Şart Gerek, Gerek Fiil+İstek (Gereklik) Yüklemlerinin Tahlili Üzerine”, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı’nda sunulan bildiri, 20/ 25 Ekim 2008, Ankara.

Karasar, Niyazi, (1986), Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara, Bilim Kitap Kırtasiye.

Karay, R. H. (2009). Gurbet hikâyeleri; Yer altında dünya var. İnkılâp Kitabevi.

Hoca Ahmet Fakih, Çarhnâme (1956). Yayınlayan ve işleyen Mecdut Mansuroğlu, İstanbul.

Özçelik, Sadettin (1997). *Urfa Merkez Ağzı* (İnceleme, Metinler, Sözlük), Türk Dil Kurumu Yayınları: 666, Ankara.

Özçelik, Sadettin & Münür Erten (2011). *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.